

OCENE IN POROČILA

Leila Avrin, **Scribes, script and books : the book arts from antiquity to the Renaissance**. Chicago : American Library Association & London : The British Library, 1991. 356 str., 308 Pl., 35 Fig.

Leila Avrin je profesorica za zgodovino knjige na židovski univerzi v Jeruzalemu. Objavila je obsežno delo, v katerem je zbrala informacije o pisanju in na roko izdelanih knjigah skozi zgodovino do začetkov tiskarstva. Tema je resnično obsežna, saj podrobno obravnava obdobja od egipčanskih in mezopotamskih papirusov pa do Gutenbergovih tiskov. Zato razumemo tudi avtoričino pripombo, da je bil za pisanje takega dela potreben pogum »za nepopolnost«, sama namreč meni, da ni ekspert za 99% tem, ki jih obravnava. Po drugi strani pa se zahvaljuje svojim bivšim študentom, ki so ji postavljali vprašanja, da je nanje tu lahko odgovorila. Knjiga je pisana kot univerzitetni učbenik, opombe so skraćene na najnujnejše, pač pa je na koncu dodana obsežna literatura, specifičirana po poglavjih.

Delo ima štirinajst poglavij. Uvodni dve o pisanju in abecedah sledita razvoju pisanih sporočil od zgodnjih začetkov, kjer je še težko potegniti črto med risbo, okrasom ali pa preprostim vrezanim sporočilom, nato prek piktografske pisave, hieroglifov do abecede. V abecedi sledimo razvoju posameznih črk, avtorica podaja pregledno tabelo zapisovanja alfabetskih znamenj v sinajski, severno semitski, zgodnji grški, klasični grški in zgodnji latinski pisavi. Seveda so vsa izvajanja tudi bogato ilustrirana, večina spomenikov, ki jih omenja, je na slikah.

Poglavja, ki sledijo, obravnavajo knjigo v starem svetu – Mezopotamiji, Egiptu, Grčiji (tudi v helenističnem obdobju) in Rimu. Vsa so pisana po strogo začrtanem sistemu – najprej je zemljevid ozemlja z vrisanimi kraji, ki jih v poglavju omenja, nato sledijo podpoglavja o zgodovini dežele in o pisanih virih, ki so tam nastali. Sledi obravnava materiala, na katerega so pisali, in tehnični aspekti zapisovanja. Tako razloži tehnike izdelovanja papirusov, voščenenih tablic, pergamenta pa do pripomočkov, s katerimi so nanje pisali – razne vrste stilusov. V razdelku o zgodnji literaturi v teh deželah opozarja na zgodnje zapise pa vse do visoke literature, ki je nastala na določenem področju – npr. Ep o Gilgamešu, in končno omeni tudi številne učbenike, ki so jih uporabljali v helenističnih in rimskih šolah. Pozornost namenja ilustratorjem, pa pisarjem in njihovim šolam, kakor tudi stopnji pismenosti na splošno. Opozarja na posamezne elemente, ki smo jih prevzeli od davnih prepisovalcev knjig – npr. kolofon, ki je prišel prek Mezopotamije, poznali so ga tudi Egipčani in seveda Grki. Njegova pot v srednji vek pa je šla iz Mezopotamije, prek neobabilonskih knjig do hebrejskih in arabskih prepisov. Obravnava tudi obliko knjige, ki je najprej zvitek pergamenta in šele postopno dobi obliko kodeksa.

V tekstu so nevsiljivo podane zgodovinske preglednice npr. egipčanskih dinastij, grške in helenistične zgodovine, rimskih cesarjev – vzporedno so navedeni tudi glavni pisatelji v različnih obdobjih, kar so neobhodna pomagala za razumevanje razvoja knjige za študenta, ki ne študira vzporedno tudi zgodovine, oz. za hitro komparacijo dogodkov. Posebno mesto v knjigi zavzema obravnava hebrejske knjige in njene zgodovine. Po eni strani je kljub enotnosti sistema pisanja, ki ga je avtorica uvedla, razumljivo, da hoče dati večji poudarek domačemu dogajanju, po drugi strani pa je bila usoda hebrejskih knjig, ki imajo kontinuiteto do srednjega veka, nekaj posebnega. Podaja tudi preglednico oblikovanja znakov od zgodnjih semitskih, prek zapisov, najdenih ob Mrtvem morju, do kodeksov iz srednjega veka.

Nadalje sledimo razvoju latinice, od njenih začetnih oblik v prvih stoletjih po Kristusu, ko se razvijejo poleg kapitalik in tako imenovane rustike tudi kapitalne uncialke, ki so še velike črke, iz njih pa prave male črke – pol uncialke. Karolinška doba prinese svoj način oblikovanja črk, nastane gotica, humanizem pa ima spet svoj stil. Dotakne se tudi razvoja kaligrafije – lepomisja po izumu tiskarstva in ironično pripominja, kako je bila ta večšina degradirana v zadnjem času (to ugotavlja za akademsko izobražene Američane). Kot pravi, je pravi užitek brati pismo nekoga, ki ima danes med 65 in 80 let, v primerjavi s tem, kar napišejo študentje, ki jim ni več kot 30 let. (Pri nas bi verjetno lahko ugotovila isto?). Lepopisje je šlo v zaton, zato pa so vse bolj cenjeni kaligrafi.

V naslednjem sklopu podrobno obravnava rokopisne kodekse, ki so nastali v srednjeveških samostanih Evrope. Po zgledu prejšnjih zgodovinskih poglavij tudi obravnava material, na katerega so pisali – pergament, dotakne se moderne izdelave pergamentov. Pa črnila, zlati lističi, pigmenti, ki so jih uporabljali – rdeča, črna, zelena barva. Ponzarja način zlaganja kodeksa in pripravo za ilustratorje. Poglavje popestri z duhovitimi pripombami, ki so jih skriptorji pisali na robovih ali v kolofonu. Čas za pisanje v samostanih je bil od sončnega vzhoda do zahoda razen ur, ki so bile namenjene molitvam. Tako razumemo pripombo »Hvala Bogu, kmalu bo tema!«

Iluminatorji kodeksov so bili posebni umetniki. Razvoj ilustracij se je razvijal različno od dežele do dežele in seveda je sledil tudi zgodovinskemu dogajanju – tako deli razvoj na bizantinski, špansko saksonski, karolinški, otonski, romanski in gotski.

Posebno mesto v zgodovini ima tudi islamska knjiga. Ironija je, da je Mohamed imenoval Žide in kristjane »ljudi knjige«, da pa se imamo Arabcem zahvaliti, da so se nam ohranila mnoga dela antičnih piscev – npr. Platona, Aristotela, Arhimeda, Hipokrat in drugih. Tudi pri islamskih knjigah nas Avrinova pelje skozi razvoj knjige po začrtanem sistemu – material, literatura, zapisovalci, ilustracije.

Nadalje piše še o izdelavi papirja, ki ga sledimo od iznajdbe na Kitajskem do zgodnjih mlinov, ki so se pojavili v Španiji v 10. stoletju. Znanje so zopet posredovali Arabci, pa do novih metod, ki so jih razvili

v Evropi – v Italiji, Franciji in končno do slavnega holandskega papirja. Sprašuje se tudi, kaj se bo zgodilo s temi novimi kislimi papirji, ki jih uporabljamo zdaj, bodo dovolj obstojni, da bodo zanamci lahko občudovali knjige današnjega časa, tako kot mi one iz srednjega veka in renesanse?

Prav tako sledimo razvoju vezave knjige – od izdelave pol, platnic, šivanja ter vzorcev na platnicah, ki se pač z leti spreminjajo. Ironično jih primerja z »odličnim« vezavami modernih edicij, ki garantirano razpadejo po nekaj branjih in ugotavlja, da prav zaradi tega klasična ročna vezava ne bo nikoli prišla iz uporabe.

Knjigo zaključuje poglavje o začetkih tiskarstva. Dodana je obsežna bibliografija; morda je tu pomanjkljivost, če beremo knjigo z našega zornega kota, da se je avtorica omejila predvsem na angleško pisana dela, ki pa žal redko posegajo na področja, ki se dotikajo našega prostora. Pač pa je zanimivo, da je z navedbo založb označena vsa literatura, ki je na trgu še dostopna, upoštevani so tudi reprinti.

Delo je vsekakor vredno vzeti v roke, lahko kot učbenik ali pa kot zanimivo branje, saj je daleč od tega, da bi bilo pisano suhoparno.

Anja Dular

Eduard Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog. Ljetopis popa Dukljanina.* Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1991. 370 strani. (Analecta Croatica Christiana; XIX)

Gregor Barski: Kraljestvo Slovanov. Marsikateremu bralcu, pa tudi zgodovinarju, ki je sicer poslušal predavanja iz južnoslovske zgodovine, gornji podatek ne pove in ne pomeni kaj dosti. Če pa bi povprašali po Letopisu popa Dukljanina oziroma po Barskem rodoslovu (ustreznejši slovenski izraz za ta dva, tudi v slovenski historiografiji uveljavljena termina, bi bil: Anali dukljanskega duhovnika (klerika) oziroma Barska genealogija), pa bi bila stvar verjetno precej drugačna. Gre seveda za najstarejše ohranjeno historiografsko delo, ki je nastalo na področju ene od južnoslovskih držav(ic) in ki ga nekateri hkrati smatrajo tudi za najstarejše ohranjeno delo iz južnoslovske lepe književnosti.

Zato ne čudi izjemna pozornost, ki so jo temu delu namenili predvsem hrvaški in srbski zgodovinarji, pozornost ki je – glede na današnje stanje raziskav in spoznanj – pravzaprav obratnosorazmerna vrednosti dela kot zgodovinskega vira. Od resnično obsežne literature o Letopisu, ki ga je prvič tiskal Mauro Orbin (v italijanskem prevodu) že leta 1601 in katerega podatki so bili že sredi 13. stoletja uporabljani v takomenovanih lokrumskih falsifikatih (listinah, ki so nastale v benediktinskem samostanu na otoku Lokrumu pri Dubrovniku), je trdno podlago za študij problematike, povezane z Letopisom, prineslo šele delo Ferda Šišića. Ta v svojem času vodilni hrvaški zgodovinar je – v današnjih časih nepredstavljivo – leta 1928 pri Srbski kraljevi akademiji objavil kritično izdajo tega vira in napisal obsežno študijo k njemu. Veliko Šišićevo delo, v katerem je obdelal tudi kompletan historiat dotakratnega preučevanja, potrdil zanesljivost vira, kar se tiče geografskih podatkov, vendar hkrati izrazil veliko skepso glede verodostojnosti njegovih zgodovinskih informacij za zgodnji srednji vek in čvrsto fiksiral nastanek v drugo polovico 12. stoletja v Dukljo oziroma mesto Bar, je dalo podlago in povod za nov val zanimanja za Letopis, ki se je vsaj posredno, dotaknil tudi slovenske historiografije.

Prvi se je na Šišićevo knjigo namreč odzval Nikola Radojčić, sremski Srb, ki je bil med leti 1920 in 1941 univerzitetni profesor v Ljubljani. Najprej v oceni (*Slavia VIII*, 1929) in nato še v posebni razpravi (*Društveno i državno uredenje kot Srba u ranom srednjem veku*, Glasnik Skopskog naučnog društva XV–XVI, 1936) je predvsem s sociološkega in zgodovinsko-pravnega vidika analiziral Letopis. Za svoje delo je dobil polno priznanje, saj so njegovi rezultati prišli v pravne zgodovine, ki so izšle po tej študiji. Približno v istem času, vendar z manj uspeha, se je analizi Letopisa posvetil tudi Josip Rus (*Kralji dinastije Sveladičev, najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1931; *Krst prvih Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1932), ki je na podlagi Dukljaninovih podatkov o gotskem izvoru Slovanov (Hrvatov) skušal pokazati na državotvorno vlogo, ki naj bi jo pri nastajanju hrvaške in srbske države imeli germanski Goti oziroma dinastija Sveladičev, katere genealogija se kot rdeča nit vleče skozi celoten Letopis in ki naj bi bila gotskega izvora (pripisuje ji podobno vlogo, kot so jo kasneje imeli v nastajanju Kijevske Rusije Vikingi oziroma Rjurikova dinastija, s to razliko, da naj bi Goti ves čas od pozne antike naprej ostali na Balkanu). Strokovna kritika je Rusovo analizo zgodovinskih podatkov, ki jih prinaša Letopis, ostro napadla in zavrnila, mu je pa kljub temu priznala, da je uspel pokazati na določeno prekrivanje prvih poglavij Letopisa z gotsko zgodovino, kot je zabeležena pri Jordanesu. V pobijanje Rusove hipoteze, kar glede na njene slabe metodološke temelje niti nit bilo težko, se je leta 1932 vključil še Ljudmil Hauptmann. Čeprav je bil takrat že profesor v Zagrebu, pa je bil Hauptmann tretji zgodovinar, tesno povezan s slovensko historiografijo, ki se je vključil v razpravo o Letopisu. Pokazal je, da je tki. »gotomanija« v Letopisu (zlasti *id est Gothi, qui et Sclavi*) samo stilistično sredstvo, s katerim kompilator spaja dva drugače neskladna dela (Hauptmannova ocena Rusove razprave iz 1931 v *Nastavnem vjesniku XLI*, 1932–1933, 76–79).

V današnji historiografiji velja ta vir, katerega podatki se nanašajo predvsem na Dukljo (približno današnja Črno goro), a tudi Hrvaško, Srbijo (Raško), Dubrovnik, Zahumlje in Travunijo, za nezanesljiv in razen za najmlajšo dobo, ki jo opisuje, tudi neverodostojen. K takšni neugodni oceni ni prispevala samo analiza zgodovinskih podatkov, ki jih Letopis prinaša, in njihova konfrontacija s podatki drugih, zanesljivih virov, ampak tudi vrsta neugodnih okoliščin, zvezanih z virom samim: načinom, kako je ohranjen, vprašanjem njegove vrstni in namena in nenazadnje vprašanjem avtorstva.

Pisec, oziroma pravilneje, kompilator Letopisa, saj je kritika nedvosmiselno ugotovila, da je tekst sestavljen iz več osnovnih predlog (t.i. Trebinjski letopis, legenda-žitje o sv. Vladimiru, dukljanska kro-